

CSALA BERTALAN

Irányok és szélsőségek költészetben és zenében – párhuzamos törekvések a művészi extremitásban

Nemrégiben az a megtiszteltetés ért, hogy felkértek, írjak egy esszét a *Költészet a köbön* konferenciaest szervezőjének, Szkárosi Endrének a munkásságáról a Parnasszusba. Ennek kapcsán természetesen újra meghallgattam a birtokomban lévő Konnektor- és Towering Inferno-felvételeket, megnéztem néhány, az interneten elérhető performanszt, ahol többek között hangköltészeti munkák is elhangzanak. Olyasmik jutottak eszembe, mint például: a szöveg, a papíralapú, lineáris költemény vagy próza többszörös dekonstrukciója, az emberi hang és a levegő mint közvetítő. Kreatív rombolás, a vers „szétszerelése”, aztán új alapokon, terra incognitákon való felépítése, a folyamatos pusztítás és teremtés.

Aztán ezeknek a gondolatoknak megörülvén, az esszét megírtam, átírtam, elégedetlenkedtem, megint átírtam, és végül elküldtem. Kényelmesen hátradőltem egy csésze teával, és betettem egy régi kedvencemet a lejátszóba: a norvég Darkthron¹ zenekar *A Blaze In The Northern Sky* című klasszikus black metal-lemezét.² És ezt hallgatva arra jöttem rá: ha az előbbi gondolatmenetben kicseréljük a „vers” szót a „rock” vagy „metál” szóra, a „szöveget” pedig „klasszikus kompozícióra, dallamos énekre”, a definíció ugyanúgy megállja a helyét.

A hangköltő (elég rémes terminus) megfosztja a verset először hagyományos (vagy legalábbis az elmúlt évtizedekben megszokott) lakóhelyétől, a papírtól, majd ennél is tovább megy, és magukat a szavakat bontja szét hangzóikra, elidegenítvén őket determinált jelentésüktől. Ezután talán még a hangokat is egymásba folytatja egy vokóder segítségével. Mi több, ezenközben esetleg tárgyakat ver szét kalapáccsal, furcsa, össze nem illő ruhákba öltözik, közben háttérvetítés zajlik.

Egy tipikus black metal-koncerten a zenészek arcát fekete-fehér festék takarja (ez a *corpse-paint*), karjukat hatalmas szögekkel kivert csuklópántok díszítik, esetleg még ennél is extrémebb jelmezekben jelennek meg. A színpadkép például a szintén norvég Mayhem zenekarnál³ általában kiegészül a színpad két szélén lándzsára tűzött disznófejfel, némi álcahalóval és szögessdróttal. De ez még a szerényebb kivitel: a szintén norvég Gorgoroth zenekar⁴ egyik lengyelországi koncertjén például két meztelenül keresztre

1 Vö. www.peaceville.com/darkthron/.

2 Lásd www.youtube.com/watch?v=dcXYv9nyjak.

3 Vö. www.thetruemayhem.com/.

4 Vö. www.gorgoroth.info.

feszített, kecskevérrrel lefröcskölt ember (egy férfi és egy nő) volt a színpadi díszlet.⁵ Ha a kedves olvasó belehallgat a hivatkozott linkek valamelyikébe, rájöhet, hogy a black metal zene első hallgatásra enyhén szólva kevésbé érthető a laikus fülnek. A félreértések végett mondom, hogy a dalokban például hallható (valahol) dob, basszusgitár és két gitár is. Az énekes pedig előre megírt szövegeket „fröcsög”.

Ha az extrém metál zenét is a művészet részének tekintjük, nem nehéz észrevenni a hasonlóságot a death-black metal és bizonyos (szélsőségesebb) avantgárd tendenciák közt. Ahogy a hangköltészet és az avantgárd a verset bontja szét hagyományos rendszeréből, és próbálja meg újból felépíteni új művészi dimenzióban, az extrém metál a klasszikus hangszeres könnyűzenével, a rock'n'roll-lal kísérli meg ugyanezt. (A terminusokkal kapcsolatos miheztartás végett megjegyzendő, hogy a Motörhead⁶ éneke-se, Lemmy szerint minden olyan zene, amelyikben van torzított gitár és bizonyos rebellis attitűd, az rock'n'roll, és ezzel maximálisan egyetértek.)

A dob kalapál, néha embertelen sebességgel (ez szaknyelven a *blast-beat*),⁷ rég túl azon a ponton, hogy táncolni lehetne rá, háttérzenének viszont túl arrogáns. A gitárok zaja sem az, amit mondjuk a Beatlestől megszoktunk rockzene címén. Hangos, goromba, éles, és sokszor első hallásra kivehetetlen, mit is játszanak. Az énekes pedig a hagyományos ének helyett mindenféle effektszerű hangokat ad ki magából.⁸

A nagyjából a kései hetvenes-korai nyolcvanas évek óta létező extrém metál zenei irányzatok és a radikális avantgárd tehát sok hasonlóságot mutatnak. Legelőször is mindkettő maximális megértéséhez és *élvezetéhez* (bármennyire rossz tartalmak társulnak korunkban ehhez a szóhoz, célszerű itt ezt használni) nagyfokú nyitottság szükséges. Tehát befogadónak kell lennünk, ami tulajdonképpen normális alapállás (kellene hogy legyen), ha művészetről van szó. De milyen is ez a rockos művészet?

Az első „hörgős” lemez, amelyik megjelenésével új stílust hozott létre, az amerikai Possessed zenekar⁹ 1984-es *Death Metal* című lemeze. A lemez címéről elnevezett szub-metál alfaj gyökerei azonban korábbra nyúlnak vissza. A Beatles-, Rolling Stones-féle klasszikus rockzene alapvetően tánczenei hagyományaitól a punk átütő erejével, radikalizmusával szakadt el először. Ekkor, a hetvenes években jött az első zajosabb, koszosabb, brutálisabb hullám. De a dalközpontúság, a melódia, a refrének megléte, a követhető dalszerkezetek még mindig domináltak a rockban. A mai napig folyik a vita, vajon melyik volt a világ első metálzenekara. Sokan azt mondják, hogy a The Who bizonyos dalai már a heavy metal kategóriába tartoznak, mások ugyanezt állítják a Led Zeppelinről. Abban azonban a legtöbb metálügyi szakértő megegyezik, hogy a brit Black Sabbath a kezdetektől metált játszott. Dalaik felépítése, a kom-

5 Lásd www.youtube.com/watch?v=lty4o-LktNA.

6 Vö. www.imotorhead.com/.

7 Lásd http://en.wikipedia.org/wiki/Blast_beat.

8 Például ahelyett, hogy ezt csinálná: www.youtube.com/watch?v=Aht9hcDFyVw (nyilván van ennél eklatánsabb példa is, de ez a jó öreg dallam), inkább ezt csinálja: www.youtube.com/watch?v=UgnEU77kcA8 (ez az ún. „hörgés”) vagy ezt: www.youtube.com/watch?v=JHRhm_fBJuQ (szaknyelven ez a „károgás”) vagy ezt: www.youtube.com/watch?v=04v6kkO_RnQ (ez pedig a *pig squeal*, vagyis a disznóröfögés, amelynek képzése során a levegőt befelé szívják) és így tovább.

9 Vö. www.myspace.com/666possessed.

pozíciós hozzáállás, az éneklési stílus tulajdonképpen nem tér el radikálisan attól, amit hangszeres könnyűzene címén csináltak előttük, csupán minden sokkal-sokkal súlyosabb önáluk: a témák, a hangzás, a tempó, a dalszövegek, minden. És amikor a punk radikalizmusa, egyszerűsége törekvése és arroganciája, valamint a Black Sabbath sötét és súlyos világa keveredik, akkor kezdődik az extrém metál. Innentől már egyenes út vezet az első pionírokig, akik a kifulladás, igazi változást nem hozó hippimozgalommal, a képmutató polgári társadalommal, a sehova sem vezető kapitalizmussal, az életet szabályozni akaró egyházzal és mindennel, ami előttük létezett a zenében, szembe kívántak fordulni. Az első nagy nevek között találunk metál punkot, amilyen például az egyébként a mai napig aktív, radikálisan baloldali angol Discharge,¹⁰ vagy kegyetlen punkos metált, mint például a doom-black- és death metál egyik fő inspirálójának tartott, morbid és nihilista svéd Hellhammer,¹¹ a punk és hard rock keverékét játszó angol Venom,¹² amelyet sátánista imázsa és szövegei, valamint botrányosan agresszív koncertjei miatt tartanak számon a black metal egyik előképeként. A legismertebb mind közül a szintén a mai napig aktív és sikeres amerikai thrash metal zenekar, a Slayer.¹³ Többek között ezek a zenekarok kezdték el először lebontani a hagyományos dalformát: elhagyták a klasszikus harmóniameneteket, és agresszív, egyszerű, gyorsan váltakozó gitártémákkal helyettesítették őket (ez a punk hatása), a hangzásukban pedig azt tették sztenđerddé, ami addig nem volt *comme il faut*: a tiszta, telt hangzás helyett a zajos, súlyos, fémes hangzásokat. A dobos immár nemcsak kiszolgáló személyzet, ütemmérő, hanem cséplőgép, amely örülten hajtja előre a dalokat. Az ének pedig nem ének többé a szó klasszikus értelmében. Mindenféle üvöltés, kiáltás, később gutturális és orrhangok alkalmazása, énekesbeszéd, szavalás és ezek keveréke. A nyolcvanas évek elején járunk. A dekonstrukció, a pusztítás kreatív ereje a csúcson a metálban. Szinte minden hónapban felbukkannak még merészebb újítók, akik még gyorsabbak, még zajosabbak, még hangosabbak, még több szegecs van a bőrdzsekijükön, és még több sört isznak fellépés után.

De még a Slayer is „hagyományosnak” mondható dalokat ír – mondjuk egy mai death metal zenekarhoz képest. A nyolcvanas évek közepén-végén volt a death metal első virágzása, bár kissé ironikusan hat a virágzás szó olyan zsánerben, amelynek legtöbb képviselője horrorfanatikus, szövegeikben patakokban ömlik a vér és a bél, konstans az erőszak. S ez az ultra-mély, fémes, súlyos, daráló zenében is tökéletesen megmutatkozik. Azonban, kevés kivétellel, a death metal (régén is és ma is) igazából „csupán” a szórakozás és szórakoztatás egyik morbid műfaja. A halálhörgő zenekarok elsöprő többsége félig sem gondolja komolyan, amiket mond, koncertjeik pedig a legtöbbször, a zenét leszámítva, nem sokban térnek el bármilyen más élőzenei produkció előadásaitól.

A black metalnál ez másképpen van. Ez a stílus feltehetően a rockzene és általában a hangszeres zene végső határa, a teljes dekonstrukció előtti fázis. Egy laikus talán elsőre nehezen tudná megkülönböztetni a death metált és a black metált. Röviden: amelyikben döntően hörögnek, és viszonylag vastagon szól, az a death metal, amelyikben inkább varjúkárogásra hasonlító hangokat ad ki az énekes, és rosszul szól, az

10 Vö. <http://thenightmarecontinues.yolasite.com/>.

11 Vö. www.hellhammer.org/.

12 Vö. www.venomslegions.com/.

13 Vö. www.slayer.net.

a black metal. Noha már léteztek korábban is black metalra hasonló zenét művelő csapatok, mint például a Bathory,¹⁴ a műfaj igazából a kilencvenes évek elején talált magára, még hozzá Skandináviában. Olyan arcok kezdtek el, akik számára az imént tárgyalt death metal is túlzottan populáris és hiteltelen volt.

Például a kilencvenes évek elején a norvég Mayhem zenekarban a srácok még komolyabban vették az extremítást, mint kortársaik. A zenekar első énekese, aki Dead (halott) művésznéven lépett fel, öngyilkosságot követett el a banda közös albérletében, búcsúvetilít hagyva maga után, amelyen ez állt: „Elnézést a sok vérért”. A legenda szerint a dobos ahelyett, hogy a mentőket hívta volna, először fényképeket készített a holttestről, amelyet egy későbbi cédéjük (*Dawn Of The Black Hearts*) borítóján fel is használtak. Pár évvel később az akkori basszusgitáros, aki mellesleg a hírhedt norvég templomgyújtogatásoknak is lelkes és aktív résztvevője volt, 28 késszúrással végzett a gitárossal. A férfi Burzum művésznéven készít alanyi jogon is kultikus népszerűségnek örvendő black metal zenét.¹⁵ (Egyébként néhány éve szabadult, földcskáját művelgeti egy norvég tanyán a családjával, és a viking idők ősi rendjéről ír „tanulmányokat”). Persze nem minden black metálos ennyire vérmes, de a szélsőséges attitűd közös bennük.

Talán könnyebben megfogható az irányzat lényege, ha összehasonlítjuk a 20. század egyik legszélsőségesebb avantgárd mozgalmával, a futurizmussal. Ezzel ugyanis a black metal feltűnően sok hasonlóságot mutat. Először is, mind a kettőben megvan az erő, az erőszak, a pusztítás, a pusztítva teremtés kultusza. El kell söpörni a múltat, meg kell semmisíteni, hogy helyet adhasson az újnak. Az új kor új emberének. A harc mint az ember természetes közege, a testi erő és a brutalitás dicsőítése. A futuristák kiindulópontja tulajdonképpen pozitív volt, hiszen szerettek volna egy jobb világot, jobb emberekkel, jobb festéssel, jobb költéssel. A black metal ennél sokkal maibb és kiábrándultabb. Nincs célja a pusztítás után. A pusztítás maga a cél és az eszköz is egyben. Mégis, mivel kreatív közegben létezik, teremt. Ha mást nem, zenét és gondolatokat. A black metal nem tudatosan elindított, manifesztumokkal megalapozott mozgalom, hanem a globális kapitalizmus fenyegető csődjét – és ennek hatását a mindennapi életre – különösen élesen érzékelő zenészek lazán összefüggő halmaza, egymástól térben elkülönülve. A black metal bizonyos képviselői előszeretettel hangoztatnak nietzschei nézeteket, és a szélsőjobboldali beállítottság sem áll távol legtöbbször, ahogyan az olasz futuristák többsége is végül az olasz fasizmus-hoz kapcsolódott. Teljesen megegyezik a nézőpontjuk az individualizmus kultuszát illetően: az egyén szabadsága mindenekfelett. A black metal művelőinek nagy része nyíltan vallja, hogy mindenki csakis magának, magáért született, a szolidaritást és az empátiát megvetendő gyengeségként könyvelik el. Ugyanilyen közös pont lehet a két irányzatnál a nacionalizmus, manapság inkább etnicizmus. Érdekes szubszánér született például a metálban a skandináv országokban: a „viking black metal”. Egyik legismertebb képviselőjük a norvég Enslaved,¹⁶ hazájában Grammy-díjat is nyert már. A futuristák a sebességet, a mozgást, a haladást eszményítették, a black metalban a sebesség a pusztítás eszköze. Általában nagyon gyors a dalok tempója, ez szinte kimondatlan műfaji követelmény. A társadalmi haladást, a modernizációt viszont a black metálosok nagy része abszolút ellenzi. A futuristák meg akarták javítani a civilizációt, a black

14 Lásd [http://en.wikipedia.org/wiki/Bathory_\(band\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Bathory_(band)).

15 Vö. www.burzum.org/.

16 Vö. www.enslaved.no/.

metal ki akarja dobni a kukába az egészet, mondván: az emberiség nevezetű kísérlet nem sikerült. Akik nem a teljes apokalipszis eljövételén szorgoskodnak, azokban pedig egyfajta, döntően csak elképzelt és idealizált múlt iránti vágyódás él. A tisztább, becsületesebb, egyszerűbb, az iparosodás előtti világ emléképe, ahol az ember nyugodtan levághatta a számára idegesítő egyének fejét, és nem kérték, hogy mutassa fel a bérletét a metróban.

Ahogy a futurizmus komolyan vette a dekonstrukciót és a merészséget az újításban, amikor költészetéről vagy éppen képzőművészetről volt szó, a black metal ugyanilyen katonás komolysággal áll hozzá, hogy szétbontsa, majd radikálisan új, szélsőséges tartalmakkal töltse fel ismét nemcsak a komponálást, de az előadó-művészetet is. Az imént már emlegetett teátrális kiegészítők mellett a zenészek szinte kivételként emberi mivoltukból, hogy az egész performansz minél hitelesebb és sötétebb legyen. Például a svéd Shining nevezetű black metal zenekar¹⁷ koncertjein senki sem érezheti magát biztonságban. Az énekes egyszer mellbe rúgta az egyik rajongót, mert az túl közel ment hozzá, máskor megsebesítette magát a színpadon, majd borotvapengéket szórt a nézők közé, és őket is hasonló cselekedetre buzdította. Voltam olyan black metal-koncerten is, amelyen a zenekar tagjai összeverekedtek a színpadon, később tudtam meg, hogy ez náluk szinte mindennapos dolog. A norvég Carpathian Forest¹⁸ koncertjein a közönséget rendszerint leöntik művérrel. De a szerényebb black metál koncerteken is gyakori a közönség sértegetése, provokálása.

Persze mindezt úgy is fel lehet fogni, hogy van néhány komplexusos „hülyegyerek”, akik nem tudják, mit csináljanak jó dolgukban, hiszen a zenélés általában nem a pauperek hobbija. De ez talán túlzottan sommás és igaztalan megállapítás. Ugyanis a black metal – legyen bármilyen ellentmondásos – a mai rockzenében a lázadás jogos hangja, az élehetetlen, kegyetlen, képmutató világ elleni tiltakozás megtestesítője is. A kísérletezés, a teremtés szabadsága, az egyén szabadsága vezérli. Mondhatni talán úgy is, hogy maga a szabadság melletti kiállás. Ezzel vagy tisztában van az alkotó, vagy nincs. Tulajdonképpen nem túlzottan érdekes, noha hajlamosak vagyunk a tudatos művészt többre becsülni. Ha valaki képes megszólaltatni (hangkölteményben vagy black metalban) a legbensőbb közös félelmeinket, szorongásunkat, dühünket, rá tud tapintani valami őszire vagy aktuálisra, közösre, emberire, akkor művészt alkothat. Még ha ő maga erről nem is tud, sőt még a szándékaival is ellentétben áll, mert – például – eredeti terve az volt, hogy zenés imádságot írjon a Sátánnak.

A konzekvens dekonstrukció, a vállalt szembenállás mindenféle *status quo*val és kánonnal, az extrém, polgárpukkasztó megoldások alkalmazása, a végletek keresése és a kreatív dimenziók tágítása mindenképpen közös bizonyos extrém metál előadóknál és a művészeti avantgárdban. Morbid talán kimondani, de Dead rituális öngyilkossága a cinikus búcsúlevéllel a kilencvenes évek egyik legsokkolóbb, egyszeri performansza volt. Mondhatjuk, a black metal és a radikális művészeti avantgárd ugyanazt a falat döntögeti, csak éppen nem sokat tud egymásról. De a párhuzamosok a végtelenben találkoznak, sőt néha már előbb is... A jelenkor avantgárd művészeinek érdemes észrevenniük, hogy sokkal nagyobb a potenciálisan fogékonyak száma, mint sejtik. Az extrém metál rajongóinak nagy része olyasvalamiért rajong, és

17 Vö. www.shiningasylum.com/.

18 Vö. www.myspace.com/blackshiningleather.

olyasmire tekint tökéletesen normálisként, ami egyáltalán nem áll távol a radikális avantgárdtól. A probléma az, hogy ezek a rajongó srácok és lányok (tisztelet a kivételeknek) döntően gyűlölik az iskolát, az irodalmat, a folyóiratokat, könyveket és mindent, amit a számukra meglehetősen visszatetsző „magasművészet” titulussal illetnek, mivel az iskola részeként ismerték meg. Vagyis érdektelen számukra, eleve elzárkóznak tőle.

Tanulságos tudatosítani ezzel szemben, hogy akik az extrém metál undergroundjában mozognak, manapság globálisan teszik. Hatalmas szerepe van ebben az internetnek és a nagyjából tíz éve kitört „gyönyörű zenei kommunizmusnak”, tehát annak, hogy jórészt illegálisan ugyan, de mindenféle zene korlátlanul elérhető manapság a világhálón. Tömegesen léteznek az extrém metál zenével foglalkozó webmagazinok, blogok, fórumok és egyéb *social media*-közösségek mindenféle nyelven. A művészeti avantgárd manapság ehhez képest nem elég interaktív, még mindig nem. A két alkotói terület között egyelőre szinte nincs átjárhatóság, pedig mégsem lehetetlen az ilyesmi: talán mind a kettőre termékenyítőleg, frissítően hatna.

Zárásul egy performansz-részletet ajánlok az olvasó figyelmébe az *Until The Light Takes Us*¹⁹ című 2008-as, a black metal történetéről készült dokumentumfilmből.²⁰ A performansz Bjarne Melgaard norvég avantgárd képzőművész black metál-ihletésű kiállításának milánói megnyitóján zajlott. A *heavy-body performance* előadója pedig a Frost művésznevű norvég metáldobos, a kultikus Satyricon és 1349 nevezetű black metal-zenekarok tagja. Kjetil-Vidar Haraldstadot, azaz Frostot a világ legtechnikásabb rockdobosai között tartják számon. Szabad idejében az egyik oslói főiskola matematika szakán tanul. Ám a norvég képzőművész kiállításának megnyitóján leginkább „túlvilági” lényét helyezték előtérbe. Frost valószínűleg fizikumja maga az embertelenség: egyszerre maszkulin és nemtelen, erős és gyenge. Erre a túlvilági kettősségre különösen ráerősít a fekete-fehér arcfestés, amely így, „természetes közegéből”, a koncerthelyiségből kiemelve még fenyegetőbb hangulatot adott az eseménynek. Frost először tüzet fújt (megszokott black metál show-elem) mindenhova, elpusztítva ezzel még a megnyitó során a kiállított tárgyak (rajzok, festmények) nagy részét, nem kímélve a közönséget sem: jó néhány ember kénytelen volt ijedten hátrébb húzódni a lángok elől. A pusztító düh ezután egy kanapéra (szintén kiállítási tárgy) koncentrált, amelyet hatalmas konyhakéssel szabdalt darabokra. A dokumentumfilmben végig meglehetősen nyugodt figurának tűnő Kjetil ekkorra már szinte transzban volt, és a performansz végén a kést maga ellen fordította: először a karján, majd a nyakán ejtett látványos sebet, vérért szétmázolta a padlón, majd ájultan rogyott össze. A (black metal) zene és koncert nélküli pusztító rituálé, amelyet megszokottól eltérő közönség előtt, egy művészeti eseményen adott elő, szinte semmiben sem különbözött egy merészebb, „heavy” irodalmi-művészeti performansztól. A filmrészlet (korhatáros videó lévén, bejelentkezés után) a tanulmány megírásának idején elérhető volt a Youtube videómegosztón *Kill me before I do it myself* (Ölj meg, mielőtt megteszem magam) címen.²¹

19 Lásd www.youtube.com/watch?v=NScr9AjQUE.

20 Aaron AITES - Audrey EWEL, *Until The Light Takes Us*, 2008, 93 perc.

21 Lásd www.youtube.com/watch?v=t9puvuJuHCo.